

Сергієнко С.Ю.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

**ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ РЕАЛІЙ 30-Х РР. ХХ СТ.
НА ДОШЛЮБНІ ОСОБИСТІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНЦІВ**

На основі літератури, періодичних видань та архівних джерел визначено вплив соціальних реалій 1930-х років на дошлюбні особисті відносини української молоді. Наголошено, що під впливом цих реалій значно послабився тиск на молодь теорій «вільного кохання» та «склянки води», що були розповсюджені в 1920-і роки. Модерністські теорії так званого «вільного кохання» не витримали перевірку життям. Автор констатує, що з 1930-х років більшовики почали нетерпимо ставитися до проявів розпусти. Загалом з боку влади спостерігалось намагання внести у відносини закоханих певну стриманість.

Зазначено, що в результаті владної пропаганди в дошлюбних відносинах певної частини молодих людей виникла взаємна підозрливість у політичній неблагонадійності. Члени правлячої партії, які перебували в дошлюбному віці, змушені були враховувати соціальне становище майбутніх дружин і чоловіків, їхні політичні погляди та лояльність до влади. Підкреслено, що вплив соціальних реалій найбільш негативно проявився на особистих відносинах молоді, яка зазнала прямих політичних переслідувань з боку влади.

Автор дійшов висновку, що молоді люди, як і завжди, цікавилися не в останню чергу зовнішніми даними своїх обранців, їхніми уподобаннями, звичками, характером. У більшості своїй молодь обирала супутника життя на основі тих критеріїв, котрі довели свою вірність досвідом багатьох поколінь. Зміни стосувалися в основному другорядних речей: штучного проголошення вірності владі, показового негативного ставлення до релігії, відкидання традиційної обрядовості тощо. Однак у результаті дій влади виникли й суттєві зміни в дошлюбних відносинах частини молодих людей. Це пов'язано з масовими політичними репресіями. Виник значний прошарок молоді, яка мала судимість за політичними мотивами. Їхні дошлюбні відносини зазнали суттєвих викривлень. Багато молодих людей потрапило до таборів ГУЛАГу. Їхні дошлюбні відносини були ще більш спотворені. У цьому випадку вплив реалій 1930-х років виявився найбільш негативним.

Ключові слова: 1930-і роки, шлюб, чоловік, жінка, молодь, дошлюбні відносини, сім'я.

Постановка проблеми. В основі життя будь-якої людської спільноти лежать взаємини між її членами, котрі закріплені певними нормами і правилами, мають традиційні рівні: чоловіки – жінки, батьки – діти, учителі – учні, керівники – підлегли, покупці – продавці та ін.

Особисті відносини в суспільстві залежать від багатьох чинників. Це й вікові традиції, і національний характер, і політичний режим, і війни, і революції, й економічний розвиток, і релігія тощо. Зміни історичних умов існування вносять суттєві корективи в ці норми і правила.

На 1930-і роки українцям випали тяжкі випробування. Так звана колективізація та Голодомор, масові політичні репресії кардинально вплинули на життя суспільства й, без сумніву, на його невід'ємний складник – дошлюбні особисті взаємовідносини. Вивчення цієї проблеми допоможе більш детально дослідити вплив складних процесів 1930-х років на українське суспільство й визначити його наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковий інтерес до подій, що відбувалися в 1930-і роки в Україні, був і залишається значним. Соціальні реалії цього періоду десятки років досліджуються вітчизняними й зарубіжними істориками [1]. Але варто зазначити, що прояви їх впливу на дошлюбні особисті відносини до цього часу висвітлені далеко неповною мірою.

Постановка завдання. Автор ставить за мету на основі літератури, періодичних видань та архівних джерел дослідити вплив соціальних реалій тридцятих років на дошлюбні відносини української молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що в 1920-і роки під впливом минулої війни та революційних подій моральні засади суспільного життя піддавалися агресивним атакам з боку носіїв нових уявлень про особисті відносини в суспільстві. Особливо шалені атаки були спрямовані на норми дошлюбних і шлюбних особистих

відносин. Як писала свідок та учасниця подій того часу О. Коллонтай, ламалися вікові звичаї, чоловіки і жінки набагато легше й набагато простіше, ніж раніше, стали сходитися та розходитися. «Сходилися без великих душевних емоцій і розходилися без сліз і болю» [2]. Схоже, багатьох це влаштовувало, тому що подібні відносини швидко розповсюдилися, особливо в містах. Доки це безпосередньо не зачіпало нову владу, вона дивилася на подібне крізь пальці, але, коли почали проявлятися результати такого підходу до відносин чоловіка і жінки, а саме: зниження народжуваності, збільшення кількості дітей-сиріт, зростання венеричних захворювань тощо, влада забила тривогу. Сам Ленін виказував із цього приводу занепокоєння. Однак, мабуть, хвороба не дала йому змоги виступити свого часу з відповідними думками перед широким загалом. Цю роботу після смерті лідера більшовиків узяв на себе один із його соратників, нарком освіти московського уряду А. Луначарський. У 1927 році видана його праця «Про побут», к якій він досить різко засудив так звані теорії «вільного кохання» і «склянки води». Праця розповсюджувалася й в Україні. Вона знаменувала перехід влади до підтримки класичної сім'ї. Із цього часу почалося поступове повернення до класики особистих дошлюбних відносин молоді, щоправда, з новим ідеологічним забарвленням, а саме з класовим підходом до проблеми дошлюбних стосунків. А. Луначарський повчав молодь, що хороший довготривалий шлюб можливий тільки тоді, коли люди кохають одне одного. «Тому ми не повинні відкидати закоханість, залицяння, еротично забарвлене спілкування між чоловіком і жінкою. Тут молоді чоловіки та дівчата обирають одне одного. Обирають так, щоб потім після тривалого знайомства вступити в парний довготривалий шлюб. Але рішення має бути серйозним, щоб по можливості уникнути абортів». І категорично: «У нашому суспільстві єдиною правильною формою сім'ї є довгочасна парна сім'я». Нарком різко виступив проти надмірної легкості розлучень: «Коли перед вами з'явиться такий хлопець (або ж така дівчина), який заявляє з гордістю, що він у цьому році вже в четвертий раз розлучається, то що на це сказати? Потрібно громадою суворо засудити подібне. Це є своєрідний злочин... Це є неймовірна ганьба, і потрібно, щоб громадська думка так на це й дивилася» [3]. Вищезгаданий виступ А. Луначарського означав певний поворот до загальнолюдських цінностей щодо статей. Модерністські теорії «вільного кохання» не витримали перевірку життям. Викоринити вста-

новлені цивілізацією норми відносин між молодими людьми різних статей ультрареволюціонером у двадцяті роки не вдалося, хоча викривлення цих відносин були помітні. Якщо за старих часів на перешкоді укладення шлюбу закоханим ставали перепони, пов'язані з різним матеріальним і соціальним станом юнака і дівчини, то тепер нова держава дуже недоброзичливо дивилася на пари, у котрих одна зі сторін була хоч якимось чином причетна до так званих «колишніх», які з часом набули ймення «ворогів народу».

Потрібно констатувати, що з 1930-х років більшовики почали нетерпимо ставитися до проявів розпусти. Ще в 1928 році керівним органом українських більшовиків указано місцевим організаціям на необхідність «більш рішучої й відкритої боротьби з викривленнями в побуті й особистому житті комуністів» і вимагалася відкинути «помилковий і шкідливий ... погляд, що особисте життя комуніста – тільки його особиста справа» [4]. А вже в 1930 році комуністів за розпусту суворо карали. Наприклад, у Луганській радпартшколі одного з курсантів за співжиття з декількома жінками й зараження однієї з них венеричною хворобою, у результаті чого вона померла, виключили з партії та школи. Іншому курсанту за розпусту оголосили сувору догану з попередженням [5]. Не милували й відомих фігур режиму. Коли О. Стаханов у запамороченні від своєї гучної слави загуляв, завів при живій дружині молоденьку коханку, це викликало роздратування в керівництва. Перший секретар Сталінського обкому КП(б)У Саркісов з обуренням говорив: «Негоже веде себе Олексій Григорович... Від сім'ї відбився. Кохання закрутив із дівчам-десятикласницею. Волосся навіть пофарбував. Був чорнявим, став сіро-бурмалиновим ... товариш Сталін велів передати...: Скажіть цьому красеню, що йому доведеться, якщо не припинить загули, поміняти знамените прізвище на більш скромне» [6, с. 86]. Молодь в особистому житті мала бути морально стійкою. Розпуста переслідувалася, хоча поняття розпусти могли трактувати як завгодно. Наприклад, прилюдні обійми молодих людей різних статей цілком могли трактуватися як розпуста. Загалом у відносини закоханих намагалися внести певну стриманість. Особливо це стосувалося вищих прошарків суспільства. Киянин В. Бережков, будучи молодю одинокою людиною (йому пішов лише 24-й рік), потрапив у складі офіційної делегації до Німеччини. Серед членів делегації була незаміжня молода жінка на ім'я Зіна. Розгорілися почуття. «Наші руки сплелися, і якимось непомітно

ми опинилися в обіймах одне одного. Раптом вона напружилася, гострі лікті впилися мені в груди й відштовхнули. – У чому справа, що трапилося? – прошепотів я. – Профспілка навчила мене бути стійкою, – неприродно різко викрикнула Зіна. – При чому тут профспілка, яке їй до нас діло? – Дурненький, як ти не розумієш, – відповіла вона вже більш спокійно, відсунулася подалі і, понизив голос, пояснила: – Профспілка – це партія, ВКП(б). За кордоном заборонено визнавати належність до партії, а щоб ми знали один про одного, говоримо, що члени профспілки. І повинні бути морально стійкими». Випадок стався в лютому 1940 року. В. Бережков почав непокоїтися, що Зіна напише на нього донос. Але обійшлося [7, с. 57, 90].

Киянин Н. Коржавін, юність якого припала на 1930-і роки, підкреслює, що тоді культивувався «спартанський дух» [8]. Якщо в 1920-х роках ліберально ставилися до вибору супутника життя й навіть допускалися шлюби з іноземцями, то в тридцятих на таке явище дивилися як на серйозне порушення норм. Коли, наприклад, військовий аташе радянського посольства у Франції закохався в громадянку Франції й попросив дозволу на шлюб, то його терміново відкликали з Франції та відправили працювати на Соловки на другорядну роботу [9].

На особисті відносини молоді, особливо тієї частини, яка входила до комуністичної організації, не могли не впливати заклики до пильності, які постійно лунали в засобах масової інформації. У них підкреслювалося, що вороги народу можуть ховатися під будь-якою личиною. 26 липня 1937 року республіканська газета «Комуніст» помістила статтю «Викорчувати ворожу агентуру в комсомолі», а 21 вересня 1937 року ця ж газета передрукувала передову статтю центрального органу більшовицької партії «Правда», у якій звинувачували комсомольських керівників, «на очах яких орудували вороги народу». «Правда» суворо вимагала вести по таких керівниках «спрямований нищівний вогонь!» Комсомольці та члени партії знали, якщо вони прогавлять серед близьких собі людей «ворогів народу», то й на них буде спрямований «нищівний вогонь». Тому намагалися не прогавити й пильно придивлялися до свого оточення, у тому числі й до своїх пасій: а раптом під личиною ніжного почуття ховається ворог. По можливості не завадить в анкету зазирнути й випитати про минуле та родичів, тобто потрібно було бути обережним. А це не могло не відбитися на особистих відносинах молодих людей. Звичайно, не можна стверджувати, що всі молоді комуністи підозрювали один одного в

належності до ворожого табору, але певна частина підозрювала й відповідно діяла. Підрахувати кількісний склад цієї частини неможливо. Але можна з упевненістю говорити, що вона була численною.

Навіть, коли дошлюбні відносини й не переросли в шлюб, кожна зі сторін цих глибоко особистих стосунків могла понести покарання за те, що не розгледіла ворога в особі пасії. У 1937 році інструктор Сталінського районного партійного комітету м. Києва Ярмолинський почав залицятися до секретаря парткому Київського молочного заводу привабливої, мабуть, жінки на прізвище Лейтер. Але залицязьник із якихось причин жінці не сподобався, вони перестали зустрічатися. Через деякий час Ярмолинського було заарештовано як «ворога народу». За логікою часу, комуністку Лейтер звинуватили, що вона не розгледіла у своєму невдалому залицязьникові «ворога народу». Її було виключено з партії більшовиків. Неминучим був наступний крок – арешт Лейтер. Але сталося диво. У 1938 році в Москві вирішили трохи уповільнити шквал репресій, і Лейтер уціліла [10]. Та не всім так таланило. Були в сталінських концтаборах і невдалі наречені, які несли кару за провини своїх залицязьників, були й такі, що на волі відкидали залицязьня немилих осіб чоловічої статі й за це поплачувалися.

Як партійна політика щодо дошлюбних відносин часом проявлялася в конкретиці, говорить епізод із життя партійного функціонера 1930-х років, про який розповів письменник Л. Копелев. На фронті він познайомився зі співробітником політвідділу 50-ї армії Забаштанським, який йому відразу сподобався. Невисокий, міцної статури, зі смуглявим широким обличчям, темними очима. Говорив із полтавським акцентом, був кмітливим, енергійним, упертим, упевненим у собі, добре знав свою справу. Походив він із бідняків, у дитинстві пас свиней, але школу закінчив. Став одним із перших комсомольців. Потім службова кар'єра на теренах України. Доріс у тридцяті роки до посади секретаря райкому партії. Про своє особисте життя він розповів так: «Довго я існував без всякого особистого життя. Райком, поїздки по селах, пленуми, конференції. Став секретарем. Значить, маю й квартиру, і всяке господарство, а хто цим буде займатися? Ну й хоч працював, бувало, так, що тижнями спав не роздягаючись, тільки що не сидючи за столом, а все ж таки хлопець молодий. Навколо дівки. Знають, що секретар холостий, так і липнуть. А блудити мені не можна – весь на виду. Районне місто – кожний про кожного все знає. Ось призначили мене в новий район першим секретарем, приїхав я – стоїть великий будинок із меблями,

а годуйся в їдальні й спи сам. Так це обридло. Вирішив – одружусь. А як одружитися? Мені ж часу нема залищитися. Та й з ким же попало не можна, пильність повинна бути. А більше не хочеться жити по-собачому, всухом'ятку. Ось я й вирішив. У перший же вечір, як приїхав, залишився в райкомі й передивився особисті справи всіх комсомолок міста – із села брати незручно, скажуть секретар свою жінку в місто приволік. Ну, в особистих справах є фотографії, так що не всліпу обирав. Скоро надібав одну – працює в промкооперції, техсекретар, друкарка, член бюро осередку ... анкета підходить, батьки з бідняків, уся родина без будь-якої плямочки, характеристика гарна, на обличчя приємна. Наступного дня викликаю її. Приходить і, бачу, трясеться: чому це перший секретар особисто викликає, одну... А я їй відразу все напромау – ось так і так, потрібно мені одружитися, про тебе в мене є об'єктивні дані, а зараз я і сам бачу, що ти мені підходиш. Мені, знаєш, нема часу й ніякої можливості на кохання та на всілякі романи. Я тебе, звичайно, не примушую, а по-товариськи пропоную. Ти піди подумай, а я буду чекати до вечора. Залишусь тут у райкомі один до дев'яти, якщо згодна, приходь. Поки я це говорив, роздивлявся, вона мені й дійсно подобається, така чорнява, швидкооока, фігурка й загалом усе як годиться. І бачу, самостійна, ніяковіє, звичайно, дівчина все ж таки. Я її запитав: у тебе є хтось, може вже гуляєш? Вона головою хитає: «Ні». І ще говорю, якщо раніш що було, то це мене не стосується, ми ж не міщани. Пішла вона тихо так. Я цілий день працюю, провів бюро, народ приймаю, з областю телефоную, а все на серці як щось щемить – прийде чи не прийде? Уже день скінчився, я всіх із райкому розігнав, сиджу один у кабінеті й нічого ні читати, ні робити не можу, усе у вікно поглядаю, вікно якраз на вулицю... Потім уже стало темно, ну, думаю, не прийде, потрібно якусь іншу в особистих справах пошукати. І навіть якось болісно... Раптом бачу, іде. Здалеку її помітив. Іде, і мовби ноги в неї заплітаються: постоїть, подумає, знову йде. Я дивлюсь, штору на вікні ширше відкрив, щоб бачила, що світиться, і навіть спітнів, так хвилююся. Зайшла вона в двері і ще до кабінету довго йшла, чи, може, так мені здалося. Усе хотілося вибігти назустріч і не дозволяю собі, не можна, повинен і перед дружиною бути авторитетом. Потім вона так тихенько постукала... Я почекав, а в самого серце як телячий хвіст... Потім спокійно так, солідно: «Таа-к!»... Вона входить, уся бліда, і бачу слізки. Тут же я встав, вийшов до неї з-за столу й, нічого не кажучи, так обійняв аж ребра хруснули й у самі губи міцно поцілував, вона

ледве не зомліла... А на другий день вона до мене переїхала: записалися, усе, як потрібно, але ніякого весілля не святкували, я цього галасу не люблю... І ось не повіриш, але вона чесною виявилася, хоч і гаряча дівка була, і вже за двадцять, і така на вигляд принадна, а чесна. Може це, звичайно, забобони або пережитки, але все ж таки мені приємно було. Так із тих пір ми й жили. Дуже добре жили. Працювати вона кинула, бо ж господарство, і потім у нас двоє синів, але я слідкував, щоб культурно й політично не відставала – приносив їй газети і книжки, вона на збори та на політзаняття ходила. Тепер ось в евакуації знову працює, у партію прийняли, а то вже переросток була...» [11].

Ця розповідь не тільки передає картину дошлюбних відносин частини української владної еліти тих років, а й висвітлює тло, на якому ці відносини розвивалися. Головне потрібно бути пильним. Шлюб міг бути укладений тільки з особою з чистою анкетною, ніяких компрометуючих родичів або ж фактів не мало бути. Бажана належність до комуністичної організації молоді. Дружина повинна слідкувати за своїм культурним рівнем і розбиратися в політичних подіях. Відкидалася «міщанська» позиція до цнотливості майбутньої дружини, що було, без сумніву, відголоском теорії «вільного кохання». Підкреслено ігнорувалося питання про матеріальні статки обранця (обранниці). Водночас явно простежується ідея, що для створення хорошої сім'ї зовсім не обов'язкове велике кохання, цілком достатньо взаємної симпатії і здорового розрахунку. Це підтверджує й такий факт. Молодий комуніст, студент харківського вишу за спеціальністю «металургія» П. Шелест, який був водночас редактором популярної радіогазети «Косомолець України», тобто входив до складу молодіжної еліти тих років, був у 1932 році направлений на роботу в Маріуполь на металургійний завод. Йому виповнилося двадцять чотири роки. У харківському інституті залишилася подруга Люба, з якою вони «симпатизували одне одному». Подруга запропонувала: «І я поїду з тобою, якщо ти не заперечуєш». П. Шелест просто сказав: «Приїзди, буду радий». Усе це, за його словами, вийшло напівжартома-напівсерйозно, але молоді люди твердо домовилися писати листи один одному. Переписувалися вони «майже регулярно». П. Шелест запрошував її приїхати. Вона обіцяла. А потім надіслала телеграму, що їде. Він її зустрів, розмістив у готелі. Далі дослівно: «... домовилися, що вона переїздить до мене назавсім, переводиться в Маріупольський інститут. Мені виділяють кімнату в гурто-

житку ФЗО, але там жити й готуватися до занять було зовсім неможливо – страшенний шум, зимою неймовірний холод, відсутні зручності. Невдвозві ми з Любою розписалися. Обоє навчаємося у вечірньому інституті, й обоє працюємо» [12]. Про весілля не сказано ні слова, його, очевидно, не було. Не було і традиційної обрядовості: сватання, заручин, дарування обручки тощо. Судячи з контексту спогадів, великого кохання там також не було, але був виважений розрахунок людей, що були симпатичними один одному й розважливо підійшли до вирішення одного з найголовніших питань людського життя – створення сім'ї. Цей випадок стосується тодішньої еліти молоді, яка насамперед керувалася тверезим розрахунком, що склався під впливом реалій життя й ідеологічних настанов правлячої партії.

До тверезого розрахунку у справах створення сім'ї нерідко підштовхували й обставини життя. Талановитий український поет Терень Масенко одружився з коханою дівчиною, але через кілька років вона його кинула. Він же її забути не міг і присвятив біглій дружині талановиті вірші. Потім у 1930-і роки він закохався в молоденьку москвичку, яка не відповіла на його почуття. І він, «очевидно, назавжди захитався в можливості побудувати на справжньому коханні родинне життя. Надалі практично він уже поставився до цього або байдуже, або легковажно» [13, с. 309]. Двадцятисемирічний харків'янин Л. Ландау закохався в молоду жінку, яка пережила невдале заміжжя та яка відповіла йому взаємним почуттям. Але Ландау вважав, що вступати в шлюб на основі кохання можуть тільки дурні. Пояснюючи цю тезу, він питав кохану: «Ти виходила заміж за Петю за коханням? (Петя – колишній чоловік) – Звичайно. – І скільки ви разом прожили? – Одну зиму. Він виявився таким самозакоханим дурнем. – Ось ти й сама переконалася, що за коханням може одружитися тільки дурень. Як можна загубити таке велике почуття? У кращому випадку в шлюбі пристрасть, закоханість переходять у так звану «любов», а, точніше, у звичку. Коли пес звикає до свого хазяїна, усі кажуть, що пес любить свого хазяїна. Ось така собача любов-звичка виникає між подружжям. Я так у тебе закоханий, ти моя мрія! Я щасливий, що знайшов тебе, щасливий, що можу бачити й навіть цілувати! Це блаженство! Хіба гарну справу браком назвуть? Брак (шлюб) це могила для пристрасті закоханого» [14, с. 57]. Хто знайомий з теорією «вільного кохання» О. Коллонтай, відразу помітить явний вплив цієї теорії на погляди молодого фізика.

Цей вплив проявлявся й у подальшому особистому житті геніального вченого, який уважав офіційне одруження створенням «лавочки дрібної торгівлі або кооперативчиком, несумісним із його поняттям великого кохання» [14, с. 58]. Хоч, без сумніву, він був щиро закоханий і, в кінцевому підсумку, одружився.

Але пересічні громадяни мали дещо інші поняття про вибір супутника життя. Їх передусім цікавили зовнішність, вік, характер, надійність, відсутність поганих звичок і, звичайно, кохання. У 1929 році в харківській в'язниці поряд із камерою з арештованими за політичними мотивами молодими хлопцями розміщувалася камера з молодими харківськими робітницями. Далі цитата зі спогадів: «З іншого боку були дівчатаробітниці. Вони менш цікавилися теоретичними проблемами, та й перестукувалися поганенько, а розпитували головним чином, кому скільки років, як звати, якого зросту, колір волосся та очей, одружений чи ні...» [11]. За всіма розпитуваннями чітко проглядало прагнення знайти гарного супутника життя.

Залицання в 1930-і роки було більш наближеним до класичних форм, які, звичайно, не щезали й у двадцяті, але тоді були дещо потіснені уявленнями про «вільне кохання». Український актор Є. Пономаренко закохався в молоді роки в актрису Н. Ужвій. Він не пропускав можливості побувати на її виставах. Вона для нього стала ідеалом жінки. Може, тому довго підійти до неї не наважувався. Лише в 1931 році після спектаклю з її участю в харківському театрі «Березіль» актор набрався сміливості зайти до неї в гримерку. Він згадував: «Я зайшов за куліси й висловив свою думку відносно вистави, виконання нею ролі, у ті 10 хвилин, які мав у своєму розпорядженні, я щось їй говорив, дякував, ще раз дякував, я був щасливий, що я стою поруч». Але освідчитися в коханні молодий чоловік не наважився. І лише, коли в 1936 році вони стали працювати в одному театрі в Києві й були задіяні в одному спектаклі, актор вирішив діяти рішуче. Він запросив кохану до популярного на той час ресторану готелю «Континенталь», де й відбулося освідчення. На кошти, які заробив у театрі, купив коханій смагдову обручку, а так як грошей в актора було замало, то вечір в ресторані обмежилася шампанським і яечнею. Н. Ужвій, яка вже на той час була дуже популярною актрисою, дала згоду на шлюб. Пізніше знаменита актриса, згадуючи перше побачення з майбутнім чоловіком, сміючись, говорила: «Прийшов, розумієте, молодий

актор з периферії, і з таким темпераментом почав критикувати нашу столичну виставу...» Прожили вони разом п'ятдесят років [15].

Звичайно, особисті дошлюбні відносини молодих людей відрізнялися залежно від їхнього соціального стану. У робітничому середовищі вони були більш простими, а в середовищі інтелігенції проявлялися більш витончено. Хоч повсюдно привабливі дівчата проявляли свою вередливість, але вона в різних соціальних прошарках проявлялася по-різному. Змальовуючи дошлюбну вередливість української сільської красуні, М. Гоголь показав, що вона поставила вимогою своєму залицяльнику дістати їй черевички цариці. Подібне, хоча й у менших масштабах, проявлялося з боку українських красунь і в 1930-і роки. Ось картинка із життя київської компанії молодих людей, до котрої входили особистості, які пізніше стали відомими художниками, музикантами, літераторами. Серед них виділялася красуня Валя Кулакова. Вона чудово співала, грала на роялі, малювала. Навколо неї постійно вилися залицяльники. Її батько – знаменитий кардіолог – лікував усе вище українське керівництво й жив дуже заможливо. Літо він проводив на дачі в Межигір'ї, а в міській квартирі залишалася сама Валя. Звичайно, тут часто збиралися молоді люди, які постійно виказували знаки уваги молодій хазяйці. Вона ж любила подратувати своїх залицяльників і частенько їх розігривала. Наприклад, зустрічала гостей, сидячи на валізах і говорила, що виїжджає жити в Москву. Ошелешені залицяльники благали не покидати їх. Розігривалася сцена розлучення, дехто пускав сльозу, і лише тоді Валя говорила, що пожартувала, після чого всі сідали вечеряти. А одного разу вона повідомила, що виходить заміж, і запросила всіх на останню дівочу вечірку, де й оголосила, що це жарт. Якось прийшла трагічна звістка, що Валя раптово померла від серцевого нападу. Шанувальників запрошували прийти попрощатися. У назначений час усі зібралися біля під'їзду. Розпорядник, ледве стримуючи ридання, запросив підійти під балкон спальні дівчини, мовляв, така була воля покійної. Пригнічені шанувальники виконали цю волю. Раптом двері спальні відкрилися й на балкон вийшла «померла», на якій, окрім взуття й чорного капелюшка з вуаллю, більш нічого не було. Сміючись, шанувальники побігли у квартиру. Через пару хвилин до них вийшла Валя в довгій чорній сукні й буденно почала розливати чай [7, с. 160]. Такі особисті стосунки навряд чи могли бути в робітничому чи селянському середовищі.

В. Бережков пише, що й у 1930-і роки ті, кого не торкнулася рука терору, жили своїми турботами і радощами. «Молодь у більшості ... працювала,

навчалася, дуріли, закохувалася, словом, жила повним життям» [7, с. 160]. Можна поставити під сумнів слова очевидця, він усе ж належав до привілейованого прошарку радянського суспільства, і це не могло не відобразитися на його поглядах. Але подібне про настрої студентства кінця тридцятих років писав у шістдесяті роки й лютий ворог більшовизму О. Солженіцин: «Через чверть століття можна подумати: ну так, ви розуміли, які навколо киплять арешти, як мучать у тюрмах і в яке bagno вас утягують. Ні!! Бо ж воронки ходили вночі, ми ж були ці денні, з прапорами. Звідки нам знати й чому думати про арешти? Що змінили всіх обласних вождів – так для нас це було рішуче байдуже. Посадили двох-трьох професорів, так ми ж із ними на танці не ходили, а іспити ще легше буде здавати. Ми, двадцятилітні, крокували в колоні ровесників Жовтня, і, як ровесників нас чекало найсвітліше майбутнє» [16, с. 119]. Дошлюбні відносини студентства в основі мали ті ж наріжні камені, що закладені природою: спілкування за взаємною симпатією, побачення, танці та ігри з елементами еротики на дружніх вечірках, ревності тощо.

Один із сучасників Б. Красовицький, згадуючи свої студентські роки, розповідав, що студенти влаштовували «вечірки», де невимушено спілкувалися. Як правило, на таких вечірках горілки не було, обмежувалися пляшкою портвейну. Танцювали під патефон модне тоді танго, грали в «слова», «хустинку», «зіпсований телефон». Бувало ставали в коло, у центрі якого розкручували пляшку, що лежала на підлозі. Той, проти кого зупинялася шийка пляшки, повинен був цілуватися з тим, хто розкручував пляшку. Особливо весело проходили «вечірки» під Новий рік. Вибігали на вулицю, грали в сніжки, штовхали один одного в кучугури снігу [17, с. 733–734]. Так поступово розпізнавалися характери, закріплювалися взаємні симпатії, дружба, виникало кохання й перед закоханими парами поставало питання про створення сім'ї.

У тридцяті роки на шляху створення сім'ї виникла нова перепона: судимість за політичними мотивами. «Ворог народу», навіть колишній, був у влади під постійною підозрою. Український письменник і педагог Г. Костюк згадує, як він після п'ятирічного ув'язнення закохався в гарну дівчину. Вони почали зустрічатися. Події відбувалися в Слов'янську. Як і належить закоханим, багато гуляли по вулицях курортного міста й так ближче пізнавали один одного. Відносини дійшли до того стану, коли потрібно було або ж створювати сім'ю, або ж розлучитися навіки. Г. Костюк розумів, що може принести своїй дружині масу

неприємностей як піднаглядний НКВД. І водночас жити без неї він не міг. Він відверто виклав свої думки коханій: «Я ж існую, по суті, поза законом. Сьогодні я на волі, а завтра мене ізолюють... У цих обставинах я не смію дорогу мені людину наражати на можливий тяжкий іспит, а може, і на страждання. Отже, вирішальне слово за нею. Я готовий на все...» Дівчина якусь мить мовчала, а тоді тихо, але рішуче мовила: «Що буде з вами, то буде й зі мною». Г. Костюк згадує: «Це прозвучало для мене як досвітня симфонія, блиснуло, якранішній промінь сонця. Я відчув, що із цією дівчиною можна йти й на смерть. Її тиха, але тверда відповідь визначила наше даліше життя... через місяць ми стали подружжям» [13, с. 684, 686]. Трапилось це в 1941 році, але ситуації, коли закохані боялися створити сім'ю, тому що мали судимість із політичних мотивів, стали можливими під тиском історичних реалій, що повністю визріли в тридцять років. І таке становище було не тільки в Україні. Росіянин С. Голіцин, який у двадцяти-тридцять років був переслідуваний владою, згадував, що саме на початку тридцятих років був закоханий у дівчину, яка відповідала йому взаємністю. Але він чітко усвідомлював, що не має права її кохати. Будь-якої миті його можуть заарештувати й відправити на заслання або ж в табори. Він бачив, як страждали дружини ув'язнених, і вважав, що не має права прирікати гарну й розумну дівчину на такі страждання. І робив висновок: «Я не маю права її кохати. Ось який проклятий був час!» Закохані змушені були розлучитися назавжди [18].

Говорячи про 1930-і роки, не варто забувати, що в результаті масових політичних репресій у неволі опинилися сотні тисяч молодих українців з нерозтраченими почуттями. Навіть у цей лютий час у таборах ув'язнених виникали романи, хоча часто закоханих розділяв колючий дріт між чоловічою і жіночою зонами. Довга відсутність контактів з протилежною статтю загострювала почуття людей, романтизувала взаємини, ідеалізувала об'єкт кохання. Ось картинка з другої половини 1930-х років. У пересильний табір, де розміщувався жіночий етап, пригнали етап чоловіків. Етапи розділяв колючий дріт. Жінки стали через дріт дивитися на чоловічий етап. Згадує очевидиця: «І ми дивимося, дивимося, не відриваючи очей на чоловічий політичний етап, який пливе повз нас... І хоча мужчини, здавалось би, сильніші від нас, але всі ми жаліємо їх материнською жалістю. Вони здаються нам ще більш беззахисними, ніж ми самі. Бо ж вони так погано переносять біль (це була наша загальна думка!)...

Це були наші чоловіки і брати, які за цих страшних обставин були полишені наших турбот. Бідний, і гудзика нікому пришити... – згадав хтось цю формулу жіночої любові з раннього еренбургівського роману... Раптом хтось із чоловіків нарешті помітив нас: – Жінки! НАШІ жінки! Я не можу описати того, що сталося потім. Не знаходжу слів. Це було подібно потужному електроструму, який разом водночас пронизав усіх нас, по обидва боки колючого дроту... Тепер і ми, і вони кричали й простягали один одному руки. Майже всі плакали вголос... Потім почали перекидатися «подарунками». Душевне напруження жадало вилитися дією. Кожний з обох боків хотів віддати щось своє. Але ж ні в кого нічого не було. І почалося таке: – Візьміть ось рушничок! Він ще не дуже драний! – Дівчата! Казанок кому потрібен? Сам зробив... – Хліб, хліб тримайте! Після етапу зголодніли ж ви зовсім... Відразу почалися бурхливі романи. Ці людські істоти, уже майже безтілесні, доторкнувшись один до одного, відразу, як від чар, набули втрачену від безмірних страждань гостроту сприйняття світу. Завтра їх розведуть у різні боки, і вони ніколи більше не побачаться. Але сьогодні вони схвильовано дивляться в очі один одному через іржавий колючий дріт і говорять, говорять... Більш високого, самовідреченого кохання, ніж у цих одноденних романах незнайомих людей, я не бачила в житті. Може тому, що тут кохання дійсно стояло поряд зі смертю. Щоденно ми отримували від наших мужчин великі листи. Колективні й індивідуальні. У віршах і прозі. У надзвичайно чистій ніжності цих листів виливалася їхня пригнічена мужність... Я пам'ятаю початок першого колективного листа. «Рідні ви наші! Дружини, сестри подруги, кохані! Як зробити, щоб вашу біль перекласти на нас?...» [19, с. 224-225]. Аллочка Токарева, у якої почався полум'яний роман із хлопцем із Харкова, простоювала біля колючого дроту цілі ночі. Очі її горіли фанатичним блиском. Від її табірної розсудливості не залишилося й сліду. Вона готова була, якщо потрібно, кинутися з кулаками на начальницю колони. Але начальниця «ніякої серйозності не бачила в платонічних переживаннях біля колючого дроту» [19, с. 226].

І. Майстренко, перебуваючи в таборі, закохався в «блискуче освічену, начитану» 24-річну дівчину Валентину. Кохання було платонічним, тривалим і глибоким. Це «усамітнене кохання розрослося в пожежу, яка не згасла навіть за кілька років на волі». Через роки після розлуки з коханою І. Майстренко «безперервно думав про неї»

годинами, хоча відносини були й непростими. Кохана дівчина «мучила й навіть ображала. Але не від ненависти до мене, а, знаючи, що це ще більше прив'яже мене до неї», згадував закоханий. Валентина працювала поряд із Майстренком, і він міг на неї дивитися, але розмовляли вони рідко й навіть часто не віталися. «Усе була якась безглузда «сварка», а в дійсності штучно створене нею напруження. Вона уникала близькості з чоловіками, і за це я ще більше шанував її», згадує закоханий. Він потай анонімно викарбував на дошці, якою послуговувалася Валентина на роботі, уривок із вірша М. Гумільова «Беатріче»: «В твоих садах цветы, в моих печаль, приди ко мне красивою печалью, заморози как дымчатой вуалью моих садов мучительную даль». Також закоханий написав одноактну п'єсу, присвячену Валентині. Очевидно, почуття пробудили в ньому літературний дар. П'єса дуже сподобалася відомому російському письменникові українського походження, на той час ув'язненому, Олександрю Лебеденку. Головною героїнею твору була «горда таборова дівчина (не сказано, але явно політична)». «Страшна любов, – пише І. Майстренко, – з якою я не міг уже й боротися, якимось міняла навіть мій зовнішній вигляд. Одна одеська малярка, яка теж близько спостерігала мене, казала мені, що я виглядаю ніби з середини осяяний... Моя мовчазна любов... більш людська, ніж чоловіча, як до дівчини, що своїм слабеньким здоров'ям протистояла таборовій розперзаності, переступала всі можливі межі» [20, с. 302, 310]. Але в цих відносинах, незважаючи на те що й молодий чоловік, і дівчина були з інтелігентного прошарку, проявлявся вплив табірної середовища, яке було інфіковане кримінальною романтикою. Одного разу Валентина сказала з ноткою вихваляння: «Будьте обережні. Уже один через мене покінчив самогубством». Вона нацьковувала проти І. Майстренка примітивного таборового шофера, також закоханого в неї, якого «теж тримала на відстані». Таке кохання приносило глибокі переживання, страждання, але й стримувало «від опускання в таборове болото». Страждання були занадто тяжкі, від них закоханий «нічого не тямив на роботі: не міг оперувати статистичними цифрами й узагалі складати зведення». Зате переживання закоханості тримали в найвищому напруженні творчі емоції. І. Майстренко блискуче грав ролі в таборових виставах, а на таборовій вечірці так блискуче продекламував «Якби ви знали, паничі», що зал відповів овацією, а Валентина висловила своє захоплення. Хоча вона, як і чимало інших слуха-

чів, української мови не знала. Невдовзі їх розлучили назавжди [20, с. 312]. У цьому випадку це не було навмисно. Хоча правила ГУЛАГу передбачали розлучати не тільки подружні, а й закохані пари. Через декілька років І. Майстренко надрукував вірш, який присвятив своїй коханій:

По тайзі в долинах причаїлась осінь
І червоні рани на горобині.
Я тобі останнє «прощавай» приносив
І воно вмирало десь у далині
У осінніх далях танули зітхання
У осінніх далях, наче давні сни,
І котились роси з жовтого убрання,
Падали сльозами з ран горобини.
Спогадання роки занесли з собою,
І тайга не сниться більше вже мені,
Та розлука в серці розцвіла журбою,
Мов криваві рани на горобині.
Кожну весну терен квітне за полями,
Я про інше щастя марю мов у сні,
Та тоді зненацька спалахнуть вогнями
Ті криваві рани на горобині.

Це кохання було для молодого українця як «зона в зоні», яка оберігала його від таборових спокус. До тієї дівчини він навіть не доторкнувся [20, с. 302].

У стаціонарних концтаборах у другій половині тридцятих років були окремо чоловічі й окремо жіночі бараки. Виникали відповідні природні відносини між статями. Розпочиналися вони, як і на волі, із залицянь, а після, як і на волі, приводили фактично до шлюбних відносин. Юридично вони, звичайно, не оформлювалися. Одружуватися в таборах було заборонено. Масово заводилася «дружба» між чоловіками і жінками. Таких подруг злочинський світ таборів прямо називав «жінками», тобто дружинами. Хоча таку жінку злочин міг програти в карти, і тоді при всіх їй казав: «Маша, я тебе програв Феді, тепер ти його жінка». «Жінка» слухняно корилася. Таке могло бути не один раз. Але в основній масі ув'язнених партнери – чоловік і жінка, трималися один одного міцно й рідко змінювали свої уподобання. Однак відносини намагалися утаювати, тому що начальство не бажало, щоб жінки народжували дітей. У такому випадку жінок потрібно було переводити на спеціальну дієту матері-годувальниці, звільняти їх від праці та й ще видавати продукти на дітей. У разі розкриття таборовим начальством закоханої пари вона примусово розлучалася. Один із партнерів висилався до іншого табору. Влаштувалися раптові перевірки жіночих бараків. Якщо в бараці заставали

чоловіків, вони автоматично відправлялися ночувати в ізолятор. І. Майстренко згадує: «Одного разу адміністрація вирішила відділити жінок від чоловіків. Був побудований на віддалі якогось кілометру жіночий табір, і всіх наших жінок переселили туди. І створилася дивовижна, неповторна картина. Чоловіки перестали голитися, у таборі затихли пісні, продуктивність праці впала, хлопці масово не виконували норми. Хоробріші закохані одинаки бігали вночі до жіночої зони, відважно проломлюючись через загороду. За пару місяців адміністрації довелося повернути до спільного табору жінок, і тоді чоловіки стали голитися, дівчата чепуритися, почувалися в зоні пісні, піднялася продуктивність праці» [20, с. 299–300]. І хоча це відбувалося не в межах України, дійовими особами в значній кількості виступали українські чоловіки і жінки. Автор не зустрічав жодних мемуарів колишніх ув'язнених радянських концтаборів, у яких би не були описані їхні товариші по нещастю родом з України. Звичайно, стосунки далеко не завжди були такими, як в І. Майстренка і Валентини, «табірне болото» породжувало відносини між статями далекі від ідеальних. Прикладів у мемуарній літературі вдосталь. О. Солженицин, наприклад, присвятив спеціальну главу свого дослідження цій темі. Там висвітлені не тільки двадцяти-тридцять, а й сорокові, і п'ятдесяті роки. Він приводить таку цифру: у 20-і роки в СРСР на 6-7 мужчин «сиділа» одна жінка; у 30–40-і роки «співвідношення це трохи вирівнялося, але не настільки, щоб жінок не цінувати, особливо при надливих» [16, с. 148]. Звідси й відносини, ураховуючи те що правила бал в таборах зовсім не джентльмени. Особисті відносини між статями нерідко зводилися до банального торгу: вигідніше купити, вигідніше продати. У цьому процесі були фігурантами як зрілі жінки і чоловіки, так і дуже молоді дівчата і хлопці [16, с. 149].

Висновки. Отже, можна констатувати, що в 1930-х роках під тиском історичних реалій в особистих дошлюбних відносинах української молоді

відбулися деякі зміни. Авторитет багатівікових традицій і заходи влади значно послабили вплив на молодь теорій «вільного кохання» і «склянки води». Заклики влади до пильності породжували в дошлюбних відносинах певної частини молодих людей взаємну підозрливість у політичній неблагонадійності. Члени правлячої партії та її молодіжної філії, які перебували в дошлюбному віці, змушені були цікавитися соціальним походженням майбутніх дружин або ж чоловіків, політичними уподобаннями своїх пасій і їхніх родичів. Особливо це стосувалося тих молодих людей, які встигли вже стати на шаблі кар'єрних сходів. Матеріальний стан обранця або ж обраниці суттєвого значення не мав. Взаємна закоханість також не була жорстким правилом при укладенні шлюбу. Як не було правилом і гучне весілля. Водночас не можна не відзначити, що молоді люди, як і завжди, цікавилися не в останню чергу зовнішніми даними своїх обранців, їхніми уподобаннями, звичками, характером. У більшості своїй молодь обирала супутника життя на основі тих критеріїв, котрі довели свою вірність досвідом багатьох поколінь. Зміни стосувалися в принципі лише другорядних речей: штучного проголошення вірності владі, показового негативного ставлення до релігії, відкидання традиційної обрядовості тощо. Однак у результаті дій влади виникли й суттєві зміни в дошлюбних відносинах частини молодих людей. Це пов'язано з масовими політичними репресіями. Виник значний прошарок молоді, що мала судимість за політичними мотивами. Їхні дошлюбні відносини зазнали суттєвих викривлень. Найголовніше – вони не могли відчувати себе повноцінними в цих відносинах. А це дуже суттєво. Багато молодих людей потрапило до таборів ГУЛАГу. Їхні дошлюбні відносини, котрі були цілком природними, зазнали ще більших викривлень. Тут вплив реалій тридцятих років виявився найбільш негативним. У подальших дослідженнях варто розглянути вплив реалій 30-х років ХХ століття на особисті відносини в українських родинах.

Список літератури:

1. Костюк Г.О. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника. Київ : Смолоскип, 1995. 508 с.; Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. Київ, 2002. 510 с.; Зімон Гергард. Чи був голодомор 1932–1933 рр. інструментом «ліквідації» українського націоналізму? *Український історичний журнал*. 2005. № 2; Загородній І.М. Втрачені покоління. Вінниця : Консоль, 2012. 848 с.; Марочко В. Пристрасті навколо Голодомору: реальні міфи. *Дзеркало тижня*. 23 березня 2018 та ін.
2. Коллонтай А. Дорогу крылатому Эросу. URL: http://az.lib.ru/k/kollontaj_a_m/text_0030.shtml (дата звернення: 24.05.2020).
3. Луначарский А. О быте. URL: https://royallib.com/book/lunacharskiy_anatoliy/o_bite.html (дата звернення: 24.05.2020).

4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2665. Арк. 48.
5. Державний архів Луганської області. Ф. 32. Оп. 1. Спр. 378. Арк. 59, 61.
6. Авдеенко А. Отлучение. *Знамя*. 1989. № 4.
7. Бережков В. Как я стал переводчиком Сталина. Москва : ДЭМ, 1993. 400 с.
8. Коржавин Н. В соблазнах кровавой эпохи. URL: <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=book&num=189> (дата звернення: 10.04.2020).
9. Чирков Ю. А было все так... URL: https://royallib.com/book/chirkov_yuriy/a_bilo_vse_tak.html (дата звернення: 10.11.2019).
10. Комунист. Орган ЦК та Київського комітету КП(б)У. 30 січня 1938.
11. Копелев Л. Хранить вечно. URL: https://royallib.com/book/kopelev_lev/hranit_vechno.html (дата звернення: 14.02.2020).
12. Шелест П. Да не судимы будете. URL: https://royallib.com/book/neizvestno/shelest_da_ne_sudimi_budete.html (дата звернення: 16.03.2020).
13. Костюк Г. Зустрічі і прощання. *Книга перша*. Едмонтон, 1987. 743 с.
14. Ландау-Дробанцева К. Академик Ландау. Как мы жили. URL: <https://coollib.net/b/78078> (дата звернення: 29.03.2020).
15. Поліщук Т. Кодекс актора і чоловіка. *День*. 2019. № 42-43. 7 березня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/kodeks-aktora-i-cholovika> (дата звернення: 09.03.2020).
16. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. Малое собрание сочинений. Москва, 1991. Т. 6. 432 с.
17. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст. : нариси повсякденного життя / відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ : Інститут історії України, 2012. 786 с.
18. Голицын С. Записки уцелевшего. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=101547> (дата звернення: 24.04.2020).
19. Гинзбург Е. Крутой маршрут. Москва, 1990. 608 с.
20. Майстренко І. Історія мого покоління. Едмонтон, 1985. 416 с.

Serhiienko S.Yu. THE INFLUENCE OF SOCIAL REALITY OF THE 30's OF THE 20th CENTURY ON PREMARITAL PERSONAL RELATIONSHIPS OF UKRAINIANS

Based on literature, periodicals, and archival sources, the influence of social reality of the 1930s on the premarital personal relationships of the Ukrainian youth is determined. It is emphasized that under the influence of that reality, the youth felt the significant decrease in pressure of "free love" and "a glass of water" theories spread in the 1920s. Modernist theories of the so-called "free love" did not withstand the test of life. The author states that since the 1930s, the Bolsheviks began to be intolerant of the manifestations of dissoluteness. In general, the authorities tried to bring some restraint to the relationships between lovers.

It is noted that due to the authorities' propaganda, the premarital relationships of some young people were characterized by mutual suspicion of political disloyalty. Having premarital relationships, members of the ruling party were forced to take into account the social status of future spouses, their political views, and loyalty to the government. It is emphasized that the influence of social reality most negatively affected the personal relationships of young people who were subjected to direct political persecution by the authorities.

The author has come to the conclusion that young people were generally quite interested in the appearance of their candidates, their preferences, habits, character. Most young people chose a life partner based on those criteria that had proven their loyalty over many generations. The changes concerned such minor things as artificial proclamation of allegiance to the authorities, a demonstrative negative attitude towards religion, rejection of traditional rituals, etc. However, due to mass political repression, significant changes took place in the premarital relationships of some young people. A large number of them had a criminal record for political reasons. Their premarital relationships were really soured. Many young people passed through the GULAG. Their premarital relationships were even more poisoned. In that case, the influence of the reality of the 1930s was the most negative.

Key words: 1930s, marriage, man, woman, youth, premarital relationship, family.